

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.812.1 (477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-1-5>

Бурда Степан Ярославович,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права і кримінології
факультету № 1 Інституту з підготовки фахівців
для підрозділів Національної поліції,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9904-311X>

Приймак Іванна Володимирівна,

доктор філософії в галузі права,
викладач кафедри кримінального права і кримінології
факультету № 1 Інституту з підготовки фахівців
для підрозділів Національної поліції,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7041-3578>

ВИКОНАННЯ ТА ВІДБУВАННЯ ПОКАРАНЬ У ВИГЛЯДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ НЕПОВНОЛІТНІМИ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧІ АСПЕКТИ

***Анотація.** У статті проводиться аналіз кримінального та кримінально-виконавчого законодавства, практики його застосування, зокрема, законодавства, яке регламентує порядок виконання покарання у вигляді позбавлення волі неповнолітніх, досліджено особливості утримання в установах відбування покарань неповнолітніх як чоловічої, так і жіночої статі, визначено особливості умов та порядку призначення та відбування покарання у вигляді позбавлення волі стосовно неповнолітніх, сформульовано пропозиції щодо вдосконалення законодавчого регулювання та правозастосування у сфері виконання і відбування покарання у вигляді позбавлення волі щодо засуджених неповнолітніх.*

У разі здійснення кримінально-виконавчої характеристики засуджених до позбавлення волі неповнолітніх слід приділити увагу тим ознакам, що безпосередньо утворюють їхню особистість. До таких ознак, зокрема, належать соціально-демографічні, кримінально-правові, морально-психологічні.

Вдосконалення порядку умов виконання та відбування кримінальних покарань засудженими неповнолітніми є необхідним складником для розбудови України як демократичної, правової держави. Чинне кримінальне та кримінально-виконавче законодавство України ґрунтується на тому принциповому положенні, що засуджена особа є не об'єктом виховного впливу, а є суб'єктом кримінально-виконавчих відносин, захист прав, законних інтересів та обов'язків яких має гарантувати кримінальне і кримінально-виконавче законодавство.

Об'єктом нашого дослідження є суспільні відносини, що виникають у процесі виконання і відбування покарання у вигляді позбавлення волі засудженими неповнолітніми.

Під час проведення цього дослідження ми поставили собі за мету вивчення та аналіз кримінального та кримінально-виконавчого законодавства, практики його застосування, ознайомилися з низкою наукових праць для визначення особливостей умов і порядку призначення та відбування покарання у вигляді позбавлення волі стосовно засуджених неповнолітніх.

Ключові слова: Кримінальний кодекс, Кримінально-виконавчий кодекс, кримінальне покарання, кримінально-виконавча установа, неповнолітній, засуджений, виховний вплив.

Burda Stepan, Pryimak Ivanna. EXECUTION AND SERVING OF SENTENCES IN THE FORM OF DEPRIVATION OF LIBERTY BY MINORS: CRIMINAL-LEGAL AND CRIMINAL-EXECUTIVE ASPECTS

Abstract. *The article analyzes the criminal and criminal enforcement legislation, the practice of its application, in particular, the legislation that regulates the procedure for the execution of punishment in the form of deprivation of liberty by minors, the peculiarities of the detention of both male and female minors in penal institutions, the specifics of the conditions and procedure are determined the appointment and serving of a sentence of deprivation of liberty for minors, proposals were formulated for the improvement of legislative regulation and law enforcement in the field of execution and serving of a sentence of deprivation of liberty for convicted minors.*

When carrying out the criminal-executive characterization of juveniles sentenced to deprivation of liberty, attention should be paid to those features that directly form their personality. Such signs, in particular, include socio-demographic, criminal-legal, moral-psychological ones.

Improving the procedure for the execution and serving of criminal sentences for convicted minors is a necessary component for the development of Ukraine as a democratic, legal state. The current criminal and criminal enforcement legislation of Ukraine is based on the principle that a convicted person is not an object of educational influence, but is a subject of criminal enforcement relations, the protection of rights, legal interests and obligations of which must be guaranteed by the criminal and criminal enforcement legislation.

The object of our research is the social relations that arise in the process of execution and serving of a sentence in the form of deprivation of liberty by convicted minors.

When conducting this research, we set ourselves the goal of studying and analyzing criminal and criminal enforcement legislation, the practice of its application, familiarized ourselves with a number of scientific works to determine the specifics of the conditions and procedure for the appointment and serving of a sentence in the form of deprivation of liberty for convicted minors.

Key words: *Criminal Code, Criminal Enforcement Code, criminal punishment, penal institution, juvenile, convicted, educational influence.*

Вступ. Зі здобуттям Україною незалежності було знято жорстку «залізну завісу» та суворі таємниці системи виконання покарань. Нині її установи можуть відвідувати представники будь-якої зареєстрованої громадської організації, засобів масової інформації. На цьому етапі розвитку нашої держави переважним засобом покарання злочинців, у тому числі неповнолітніх, є позбавлення волі. Проте стає все більш зрозумілим, що ув'язнення має негативні наслідки не тільки для злочинця, а й для суспільства загалом. Особливої гостроти набуває це питання в тому разі, якщо йдеться про злочинців юнацького та підліткового віку.

Матеріали та метод. У сучасній науковій літературі теоретичні і практичні питання правового регулювання виконання покарання у вигляді позбавлення волі стосовно засуджених неповнолітніх знайшли відображення у наукових працях Ю.В. Бауліна, І.Г. Богатирьова, В.К. Грищука, В.О. Меркулової, О.Б. Пташинського, Г.С. Резніченка, А.Х. Степанюка, В.М. Трубникова.

Зі зміною кримінально-виконавчого законодавства, зокрема з прийняттям Кримінально-виконавчого кодексу України, внесені й певні зміни у порядок та умови виконання покарання у вигляді позбавлення волі стосовно неповнолітніх. Внаслідок здійснення низки заходів щодо приведення діяльності у цій сфері відповідно до вимог чинного законодавства, міжнародних нормативно-правових актів у галузі захисту прав людини та громадянина і міжнародних стандартів у сфері виконання кримінального покарання у вигляді позбавлення волі персонал виховних колоній отримав додаткові можливості для вдосконалення роботи, дотримання режимних вимог, підготовки засуджених до звільнення тощо.

Проте аналіз кримінально-виконавчого законодавства та практики свідчить про те, що з прийняттям нового КВК України не ліквідовано передумови, які перешкоджають діяльності служб і відділів виховних колоній у досягненні мети виправлення та ресоціалізації неповнолітніх засуджених. Серед

основних з них варто виділити такі: недоліки в організаційній структурі виховних колоній; низький рівень оплати праці працівників колоній, що не відповідає їх фізичному, інтелектуальному та моральному навантаженню; великий обсяг зайвої паперової роботи; виконання роботи, що прямо не входить до функціональних обов'язків особи, яка обіймає певну посаду.

Однак варто зазначити, що, незважаючи на вказані проблеми і недоліки матеріально-технічного, фінансового забезпечення, організації та функціонування, виховні колонії виконують значний обсяг роботи у подоланні злочинності шляхом виправлення та ресоціалізації неповнолітніх, засуджених до позбавлення волі.

Таким чином, для покращення регулювання аналізованої діяльності необхідно дослідити особливості правового регулювання виконання кримінального покарання у вигляді позбавлення волі стосовно неповнолітніх, правового визначення організаційної структури виховних колоній, розподілу неповнолітніх для відбування покарання по колоніях, спільного тримання хлопців і дівчат.

Результати. Правове регулювання виконання покарання у вигляді позбавлення волі здійснюється КВК України [3], який, на відміну від ВТК України [4], уже виділяє окрему – 21 главу, що визначає особливості відбування покарання у вигляді позбавлення волі засудженими жінками і неповнолітніми. Проте аналіз вимог статей вказаної глави, які стосуються неповнолітніх, свідчить, що особливості виконання і відбування покарання зводяться лише до можливості отримання неповнолітніми більшої кількості посилок, передач, бандеролей, можливості витратити більшу частину коштів для придбання продуктів харчування і предметів першої потреби, отримувати один раз на три місяці короткострокове побачення, яке за постановою начальника виховної колонії може відбуватися за її межами (ст. 143). Навряд чи можна назвати особливістю відбування покарання неповнолітніми можливість застосування до них лише двох додаткових видів

заходів заохочення (надання права відвідування культурно-видовищних і спортивних заходів за межами виховної колонії у супроводі працівників колонії та права виходу за межі колонії у супроводі батьків чи інших близьких родичів), і що можуть застосовуватись виключно до неповнолітніх засуджених до позбавлення волі (ст. 144). Заходи стягнення також нічим не відрізняються від подібних заходів впливу на дорослих. Решта відносин, що складаються у процесі виконання позбавлення волі стосовно неповнолітніх, регулюється загальними кримінально-виконавчими нормами, переважно орієнтованими на дорослих.

Поряд з існуванням недоліків у кримінальному, кримінально-виконавчому законодавстві, на нашу думку, норми КВК України створюють передумови для вдосконалення кримінально-виконавчого законодавства та практики його застосування стосовно неповнолітніх засуджених до позбавлення волі. Це полягає у можливості поступового відокремлення правового регулювання і практики виконання покарань щодо неповнолітніх із загального регулювання виконання позбавлення волі. Наведене певною мірою підтверджується вимогами ст. 11, 19 КВК України, згідно з якими неповнолітні, засуджені до позбавлення волі на певний строк, відбувають покарання у спеціальних виховних установах – виховних колоніях, які за цими ж статтями, на відміну від ВТК України, не належать до кримінально-виконавчих установ. У ч.ч. 2, 3 ст. 11 КВК України передбачено, що установами виконання покарань є: арештні доми, кримінально-виконавчі установи, спеціальні виховні установи (виховні колонії), а кримінально-виконавчі установи поділяються на кримінально-виконавчі установи відкритого типу (виправні центри) і кримінально-виконавчі установи закритого типу (виправні колонії). Це надає формальні підстави для поступового виведення кримінально-виконавчого законодавства і практики у сфері виконання покарань щодо неповнолітніх з-під впливу загального кримінально-виконавчого законодавства, яке переважною

мірою орієнтоване на виконання покарань стосовно дорослих осіб [5, с. 59]. Позитивність такого підходу підтверджена практикою інших країн (наприклад, Польщі, Нової Зеландії, Франції, Нідерландів).

У ст. 93 КВК України передбачено, що неповнолітні засуджені до позбавлення волі відбувають весь строк покарання у одній виховній колонії, як правило, у межах адміністративно-територіальної одиниці їх постійного місця проживання до засудження [3]. Наведена норма закладає основу для можливого створення виховних колоній у межах кожної адміністративно-територіальної одиниці (наприклад, у кожній області, що сприятиме відбуванню покарання неповнолітніми). Очевидні теоретично обґрунтовані позитиви підтверджуються результатами проведеного анкетування персоналу виховних колоній, які свідчать, що більшості – 71% – легше працювати з неповнолітніми, які є вихідцями того регіону, де знаходиться колонія. Це доречно враховувати у разі виконання зазначеного покарання. Проте на всю Україну є 11 колоній [4, с. 206].

Чинним кримінально-виконавчим законодавством в основу організації життєдіяльності виховної колонії, тобто виконання покарання, покладено систему відділень, яка передбачалась ще ВТК України. Аналіз положень кримінально-виконавчого права, управління, соціології, психології і педагогіки, практики виконання покарання у вигляді позбавлення волі дозволяє дійти висновків, що з точки зору правильності організації життя вихованців відділення з кількістю 90–100 осіб є недоцільним. Можна певною мірою стверджувати, що сильного колективу, з допомогою якого можна виправити засудженого, у виховних колоніях немає. Підтверджується необхідність зменшення колективу і тим, що більшість неповнолітніх вказують про бажання проживати і тісно спілкуватися під час відбування покарання з 1–5 особами, таке ж число засуджені називають своїми товаришами. Можна здогадатись, що решта 90–95 осіб їм, як мінімум, нецікава або неприємна; чи така, що не сприяє виправленню. До того ж за результатами анкетування пра-

цівники колоній систематично, тобто щодня, можуть провести ґрунтовні бесіди лише з 1–7, а не з 30 чи 100 засудженими. Окрім «виховних» недоліків, система відділень має і проблеми матеріально-технічного, санітарно-гігієнічного характеру. Існування «загонової» системи тривалий час було зумовлене потребою отримання надприбутків, проте нині подібні завдання не ставляться. Тому зміна пріоритетів викликає і відповідні зміни організаційної системи діяльності виховних колоній, що повинно, своєю чергою, знайти відображення у законодавстві [6, с. 76].

Підвищенню соціального і правового статусу неповнолітніх в умовах позбавлення волі сприяють насамперед освіта, придбання робочої спеціальності й виховна робота адміністрації виховної колонії. Сьогодні основним завданням реформування виховних колоній є не жорсткість чи якась зміна режиму відбування покарання у вигляді позбавлення волі, а насамперед підвищення якості виховної роботи.

Система професійного навчання в місцях позбавлення волі розрахована на виконання двоєдиного завдання: а) підготовку фахівців, що забезпечить нормальне функціонування виробничих підприємств, наявних у виховних колоніях, і б) навчання засуджених спеціальностей, за якими вони зможуть працювати після звільнення. Згідно зі ст. 3 Закону України «Про професійно-технічну освіту», професійно-технічна освіта становить складну систему освіти України [7]. Вона спрямована на формування в громадян професійних знань, умінь, навичок, на розвиток духовності, культури, які відповідали б їх технічним та економічним нахилам з метою створення умов для їхньої професійної діяльності.

Раніше вважалося, що характер організації трудового процесу в установах виконання покарань багато в чому визначає ставлення до праці і після звільнення: сприяє збереженню й розвитку придбаних трудових навичок, залучення після звільнення неповнолітнього до суспільно корисної праці. Насправді ж, як уже зазначалося, все далеко не так, а сьогоднішня дійсність вимагає перегляду раніше

встановлених позицій з питань організації праці засуджених неповнолітніх. Практичні працівники доводять, що виробництво в умовах установ виконання покарань необхідно, але не в тому вигляді, у якому воно існує в нас дотепер. Виробництво повинно, з одного боку, дозволити засудженому заробити гроші, щоб вийти на волю з необхідними коштами, а з іншого – дати йому ще й професію, щоб він міг згодом знайти роботу [8, с. 126].

Висновки. Отже, виконання покарань стосовно неповнолітніх передбачає, що нині виховний процес – це органічне поєднання виховної, соціальної і психологічної роботи, яка впливає на духовний і фізичний розвиток засуджених, корегує їхню поведінку з метою досягнення позитивних змін особистості, зниження психотравмуючого впливу умов відбування покарання, допомагає у вирішенні соціальних проблем, сприяє поновленню і розвитку соціальне корисних зв'язків, підготовці до життя після звільнення.

У ході реформування кримінально-виконавчої системи питання про місце й характер праці залишається найбільш гострим і складним. Самі засуджені неповнолітні відзначають, по-перше, що незалежно від того, працюють вони чи ні, вони позбавлені самого необхідного в житті кожної особистості – пристойного зовнішнього вигляду, повноцінного харчування, нормального спілкування між чоловіками й жінками і взагалі побуту як

такого. Більше того, сама праця найчастіше є збитковою і за змістом являє собою набір механічних маніпуляцій, сприймає сам трудовий процес як покарання, що, зрозуміло, визначає і його настрій на робочому місці, і якість виробленої ним продукції.

Слід зазначити, що нормативно-правове закріплення особливостей виконання і відбування позбавлення волі неповнолітніми, що відображені у гл. 21 КВК України, потребує перегляду, воно не повинно зводитись тільки до уже передбаченого. У контексті поширення ідеї створення в Україні ювенальної юстиції видається доцільним виділення у КВК України окремої глави, а краще створення окремого закону, норми якого регулювали б виключно всі відносини, що виникають у процесі і у зв'язку з виконанням кримінального покарання у вигляді позбавлення волі стосовно неповнолітніх.

Існування лише однієї виховної колонії для відбування покарання у вигляді позбавлення волі неповнолітніми жінками на території України має багато негативних моментів. Зрозуміло, що на сучасному етапі немає можливості створити додаткові виховні колонії для тримання неповнолітніх осіб жіночої статі в усіх регіонах України, але, можливо, вихід – у подальшому вдосконаленні порядку та умов відбування позбавлення волі в жіночих виправних установах, що має передбачати утворення на їх базі ізольованих відділень, в яких мають утримуватися неповнолітні засуджені жіночої статі.

Список використаних джерел:

1. Конституція України. *Вебсайт*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/main/254к/96-вр>.
2. Кримінальний кодекс України. *Вебсайт*. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
3. Кримінально-виконавчий кодекс України. *Вебсайт*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>.
4. Виправно-трудова кодекс України. *Вебсайт*. URL: https://ips.ligazakon.net/document/KD0002?ed=2003_07_11.
5. Кримінально-виконавче право України / За ред. В.М. Трубникова. Харків : Право. 2001. 384 с.
6. Пташинський О.Б. Пенітенціарна система України. Київ. 2004. 204 с.
7. Про професійну (професійно-технічну) освіту : Закон України від 10 лютого 1998 року № 103/98-ВР. *Вебсайт*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/103/98-%D0%B2%D1%80#Text>.
8. Степанюк А.Х., Трубников В.М. Виконання покарання у вигляді позбавлення волі і особливості постпенітенціарної адаптації звільненого : навчальний посібник. Київ. 1993. 302 с.

References:

1. Konstytutsiya Ukrayiny. Vebsayt. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/main/254k/96-vr> [in Ukrainian].
2. Kryminalnyy kodeks Ukrayiny. Vebsayt. Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> [in Ukrainian].
3. Kryminalno-vykonavchyy kodeks Ukrayiny. Vebsayt. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15> [in Ukrainian].
4. Vypravno-trudovyy kodeks Ukrayiny. Vebsayt. Retrieved from: https://ips.ligazakon.net/document/KD0002?ed=2003_07_11. [in Ukrainian].
5. Kryminalno-vykonavche pravo Ukrayiny / Za red. V.M. Trubnykova. Kharkiv: Pravo. 2001. 384 s. [in Ukrainian].
6. Ptashyns'kyy, O.B. (2004). Penitentsiarna systema Ukrayiny. Kyiv. 204 s. [in Ukrainian].
7. Pro profesiynu (profesiyno-tekhnichnu) osvitu: Zakon Ukrayiny vid 10 lyutoho 1998 roku № 103/98-VR. Vebsayt. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/103/98-%D0%B2%D1%80#Text>. [in Ukrainian].
8. Stepanyuk, A.Kh., Trubnykov, V.M. (1993). Vykonannya pokarannya u vyhlyadi pozbavlennya voli i osoblyvosti postpenitentsiarnoyi adaptatsiyi zvilnenoho: navchalnyy posibnyk. Kyiv. 302 s. [in Ukrainian].